

Mityók Csaba

LYING AND DECEPTION IN HUMAN INTERACTION

Mark L. Knapp (2008): *Lying and Deception in Human Interaction*. Boston: Pearson Education/Allyn & Bacon. 358 oldal.

A szerző a Texasi Egyetem kommunikáció professzora. Az 1970-es évektől kezdve foglalkozik a szándékos megtévesztő kommunikációs üzenetekkel. Az elmúlt 30 évben a szándékos megtévesztő és hazug kommunikációs aktusokat vizsgálta a tudomány és a társadalom széles területein, a sejtszintű információcserétől a társadalmi szintig, a kétszemélyes kommunikációtól a tömegkommunikációig. A legrészletesebben az emberi kommunikáció területét kutatta. Véleménye szerint a hazugság, a szándékos megtévesztés alapvető eleme mindenfajta kommunikációnak, információátadásnak és információcserének, a hatékony kommunikáció nem képzelhető el nélküle. A szerző evolucionista szemszögből vizsgálja a hazugság és megtévesztés jelenségét, ami megfigyelhető a molekuláris szinttől a legfejlettebb emberi kommunikációig minden területen.

A könyv az egyetemi alapképzésben résztvevőknek készült. Célja, hogy felismertesse és megértesse az olvasókkal a hazugság és a szándékos megtévesztés jelenségeit és folyamatát.

A könyv négy feldolgozási szempont szerint négy részre tagolódik. Az első rész olyan alapvető kérdéseket tárgyal, mint a hazugság, a megtévesztés és az igazság meghatározása, hogyan alakulhatott ki a megtévesztés jelensége, mi a funkciója az emberi kommunikációban, milyen etikai vetületei vannak a hazugságnak. A második rész az emberi megtévesztő viselkedést olyan általános kommunikációs jelenségeként mutatja be, mint ami megtalálható minden élő organizmus viselkedésreper-toárijában. Ennek a fejlődési ívnek a „csúcán” a profi hazugok és az önmagunk előtti hazugság állnak. A harmadik rész a hazugságvizsgálatok különböző gyakorlati módszereit ismerteti. Végül a negyedik részben a szerző a szociálpszichológia jelenségvilágába lép: a tömegkommunikáció, a politikai jelenségek, az újságírás és a vizuális világ állnak áttekintésének fókuszában.

A hazugság és a megtévesztés vizsgálata először is a jelenség meghatározását igényli. A hazugság számos lehetséges meghatározása közül a könyv – a szerző szakterületének megfelelően – a kommunikáció aspektusából határozza meg a hazugságot: *egy igaznak hitt információ tudatos megváltoztatása a csaló által azon célból, hogy jelentősen változzon a másik felfogása arról, amiről a hazug azt gondolta, hogy hinne a másik, a változtatás nélkül.* A megtévesztés olyan csaló, tisztességtelen, ravasz, félrevezető viselkedés, ami magába foglalja a hazugságot is. A hazugság és a megtévesztés az emberi faj fejlődésének korai szakaszában ala-

kulhattak ki, mint az alkalmazkodást és a túlélést segítő eszközök. Aki jól képzett csaló volt, az gyakran előnyhöz jutott a társadalmon belül azzal szemben, aki nem tudott a megtévesztéssel élni.

Az igazság meghatározása a szerző szerint jelentősen bonyolultabb, mint a hazugságé vagy a megtévesztésé. A hétköznapi életben négyféle módszerrel bizonyosodunk meg valaminek az igaz voltáról: 1. az igazság, amit érzünk, 2. az igazság, amit mondunk, 3. az igazság, amit kikövetkeztetünk, 4. az igazság, amit megfigyelünk. Ezzel kapcsolatban áttekinti az érzelmi döntések, a töredékes információk, az időkényszer szerepét a döntésekben. Számos kísérleti eredményt idéz a bizalommal (trust) és a hitelességgel (credibility) kapcsolatos vizsgálatokból, a következtetés logikájáról és a megfigyelés pontosságáról.

A filozofikus megközelítés lezárásaként számos etikai megközelítést tárgyal a könyv a bibliai időkől napjainkig. Van-e jogunk hazudni, a hazugság az isteni törvények áthágása-e. Hogyan hat a hazugság a személyiségre, aki egyszer hazudik, az máskor is fog? Van-e kegyes hazugság, és van-e olyan helyzet, ahol a hazugság megengedett. Végveszélyben lehet-e hazudni, hogy az életünket mentjük, esetleg Machiavellit követve, hazudhatunk-e, ha érdekeink úgy kívánják. Van-e etikája a hazugságvizsgálatoknak. Végül, hogyan érzük el, hogy az állampolgárok becsületesek, tisztességesek legyenek (honest).

A könyv *második része* a hazug magatartással kapcsolatos vizsgálatokat ismerteti. Először az állat és növényvilág túlélést segítő praktikáival találkozunk a könyv lapjain. A megtévesztés már az emberi immunrendszert becsapó vírusok és baktériumok szintjén is megfigyelhető, de képesek a növények is megtévesztésre, a szaporodás és túlélés érdekében. Az állatvilágban megfigyelhetünk morfológiai megtévesztést, pl. mimikri, de a viselkedéses megtévesztés olyan formájával is találkozhatunk, ami már szinte „emberi”, a csimpánzoknál megfigyelhető szándékos hazugság.

Külön fejezet ismerteti a gyermeki hazugságok kutatásának széles területét. A kommunikációs képességek fejlődésével együtt fejlődik a gyermek hazugság felismerő képessége is. 10–12 éves korra a gyermekeknél megfigyelhető a felnőttekre jellemző szándékos hazugság. A gyermeki hazugság oka ebben a korban elsősorban a büntetés elkerülése, de már megfigyelhető a csoportbéli helyzetének javítása vagy függetlensége növelése érdekében történő hazugság is. Külön gyakorlati terület a gyermekeknek az igazságszolgáltatásban történő meghallgatása áldozatként és szemtanúként egyaránt. Életkorának megfelelő meghallgatási technikával a további sérülés lehetőségét lehet csökkenteni.

Az önmagunk előtt és az önmagunknak szóló hazugságok az önismeret, a mentálhigiéné és a pszichoterápia területére visz el bennünket. Ezen hazugságok oka, véli a szerző, legtöbbször törékeny énképünk védelme.

A *harmadik rész* azoknak számára informatív, akik munkájuk során, a napi gyakorlatban találkoznak a hazugsággal és megtévesztéssel. A szerző által idézett Park, Levine et. al. (2002) szerint a hétköznapi ember négyféle módon tud megbizonyosodni a hazugságról. Információt szerezhet másoktól, ide tartoznak az árulók,

besúgók és lojalitás vizsgálatok. Fizikai (tárgyi) bizonyítékokat találhat egy állítás ellenkezőjére, pl. ajakrúzs, vodkásüveg, telefonlehallgatás. Beismerést érhet el úgy, hogy vagy szembesíti a másikat az információval vagy a bizonyítékkal, „kéretlen beismerést” kaphat erkölcsi, etikai okokból, vagy egyszerűen a hazug elfelejtette, mit hazudott korábban, így válik nyilvánvalóvá a hazugsága. Végül a negyedik hétköznapi módszer a hazugság felderítésére a nonverbális jegyek megfigyelése.

Kérdés, hogy mennyire vagyunk pontosak egy ilyen hétköznapi hazugságvizsgálat során. A tipikus kísérleti helyzetben a vsz. több, 1 perces videó felvételt néz meg, ahol a mintaszemély a két alapváltozónak (tartalmi és kockázati) megfelelően beszél és viselkedik. A saját álláspontjával ellenkező véleményt hangoztathat, vagy érzelmileg felkavaró látványról mondhatja el hazug véleményét, vagy egy konkrét cselekvéssel kapcsolatban állíthat valótlant. A beszélő számára a lebukás kockázata lehet magas (kitalált bűncselekmény és a lebukásnak megfelelő büntetés, pl. kellemetlen hanghatás) vagy alacsony (nincs következmény). Ez a kísérleti helyzet a hétköznapi életben előforduló helyzeteket szimulálja, de az eredmények érvényességét csökkenti, hogy a megfigyelő tudja, hogy a neki bemutatott személyek között biztosan lesz, aki hazudik. Ilyen kísérleti paradigma (forced observers) mellett a hazugságfelismerés pontossága 60%-os. A kutatások döntő része ezt az arányt, azaz mintegy 53–57%-ot találja a hazugságfelismerést nem tanult személyeknél hétköznapi élethelyzetben.

A nyugati demokráciában a nevelés hatása, hogy alaphelyzetben igaznak fogadjuk el azt, amit a másik fél közöl. Ez az ún. „igazmondás hatás”. Ezért az olyan kísérleti paradigmában, ahol a mintaszemélyek fele-fele arányban igazat mondanak, illetve hazudnak, a hétköznapi megfigyelő az „igazság felismerésben” 67%-ot, a hazugságfelismerésben csak 34–37%-os pontosságot ér el. A beállítódás hatását az szemlélteti igazán, hogy azokban a munkakörökben (nyomozó, börtönőr), ahol az ellenkező beállítódás alakult ki (azaz először nem fogadja el hitelesnek a közlést) az igazság felismerésének pontossága alacsonyabb, mint 50%, és magasabb a hazugságfelismerés pontossága. Objektív visszajelzés hiányában azonban ez a beállítódás túl sok hibához vezethet.

A hazugságfelismerés, úgy tűnik, kevésbé tanítható. Átlagos képességgel rendelkező hallgatók legjobbjai 65%-os pontosságot voltak képesek elérni. Ugyanakkor néhány ember tréning nélkül is képes 80%-os pontosságra a hazugságfelismerésben. Ekman és O’Sullivan (1991) szerint azok a klinikai pszichológusok és rendészeti dolgozók képesek magas százalékban felismerni a hazugságot, akik erősen motiváltak a hazugságfelismerés megtanulására. Munkájuk során sok hazuggal találkoznak magas kockázati helyzetben (pl. igazságszolgáltatás). Állandó, független visszajelzést kapnak ítéletük pontosságáról, megtanulták megfigyelni és felismerni a nonverbális jegyeket, képesek mindkét beállítódást felismerni, és kivonni magukat a hatása alól, végül felismerik az olyan apró mimikai jegyeket melyeket az erős érzelmi reakciók elfedhetnek.

A hazugságfelismerés technikai eszközeit bemutató fejezetben a szerző részletesen ismerteti a poligráfós vizsgálattal kapcsolatos kutatási eredményeket. Bemutatja a vizsgálat elméleti háttérét, a vizsgálat felépítését, a kérdéssorokat végül a regisztrárumok értékelését. Külön kitér a poligráfós vizsgálatoknak az igazságszolgáltatásban történő felhasználására. Később azokat a műszeres vizsgálatokat ismerteti, amelyek egy-egy pszichofiziológiai mutató mérésével igyekeznek a hazugságot felismerni. Ilyen eszköz a PSE (Psychological Stressz Evaluator), ami a beszélő hangjának elemzését végzi, a hőkamera, mely az arc bizonyos területeinek hőmérsékletváltozását detektálja hazugság esetén. Érdekes még gasztrointesztinális traktus vizsgálatát alkalmazó EGG (electrogastogram) alkalmazása ezen a területen. Külön terület az fMRI használata a hazugságfelismerésben, mellyel egyes elemzések szerint 77–90%-os pontosságot lehet elérni.

A *negyedik rész* a hazugság és megtévesztés jelenségét közösségi térben vizsgálja. A közösség előtt elhangzó hazugság úgy tűnik, önálló jelenség. Azonban politikailag a tömeg különböző érdekeltségű emberek halmaza, akik mind a saját szükségletüknek és céljaiknak megfelelő tartalmú beszédet szeretnének hallani, és szavazatukkal fejezik ki tetszésüket vagy nemtetszésüket. Hogyan érhető el, hogy mindenki azt hallja, amit szeretne? A célközönség megválasztásával, az információk ellenőrzés alatt tartásával és megfelelő adagolásával. A szerző a Bush adminisztráció világpolitikai megtévesztését hozza fel példának. A megtévesztő üzenet, hogy Iraknak tömegpusztító fegyverei vannak, és Irak az Al Quadea bázisa, az Irak elleni háború apropójává vált. Tenni kell a terrorizmus ellen, az Al Quadea ellen (ezt akarta hallani a nép), a hamis hírt (ami a CIA szállított) megfelelően adagolva hitelesnek tüntették fel, a valós információt (hogy nincs tömegpusztító fegyvere Iraknak, állapította meg az Atomenergia Ügynökség) elnyomták. Mára nyilvánvalóvá vált a megtévesztés. A cél szentesítheti a megtévesztést, ha az ember az Egyesült Államok elnöke? Létezhet elnöki hazugság büntetlenül? A tömeg öszinteséget követel a vezetőjétől: mondd nekünk az igazságot, de mondd azt, amit mi hallani akarunk, véli a szerző.

A sajtószabadság minden demokrácia alapértéke, de csak akkor szolgálja a nép szabadságát, ha a legkevésbé megtévesztő és torz a médiumok által szolgáltatott információ. A szerző két területet említ, mint a megtévesztés lehetőségeit a sajtóban: a hírek világa, és az amerikai történelem írott formája. A hírek világában végigme gyünk a nem létező, kitalált történetek publikálásától kezdve az információ töredékekből összerakott és mögöttes szándékok feltételezésén keresztül a finom hangsúlyeltolódással manipulált hírekig. A történészek olyan újdonságokról, eseményekről írnak, melyek a régmúltban történtek. A szerző példákkal illusztrálja mondanivalóját a nyílt történelemhamisítástól kezdve (Auschwitzban nem volt láger) a nem a tényeket, hanem azok interpretálását közösségi, érzelmi okból másképp értelmező történetírásig (a múlt megszépítése, hőssé válás).

Az írók személyével kapcsolatos két másik torzítási lehetőség a személyes visszaemlékezések, memoárok és a szakmai önéletrajzok írása. Memoárok esetén a szerző

megengedő véleménnyel van a hazugsággal kapcsolatban. Számos érthető oka lehet a memoár szerzőjének, a gyengülő memória és a műfaj kötelező eleme, a szubjektív visszaemlékezés. Önéletrajz esetében hamis adatokat közölni, egyenlő lehet a szakmai öngyilkossággal.

A könyv utolsó fejezete a vizuális megtévesztés lehetőségeivel foglalkozik. A digitális technika világában már nem hihetünk feltétel nélkül a szemünknek. Ez a fejezet azoknak tartogat érdekességeket, akik a vizuális megtévesztés világában járatosak.

A szerző nagy feladatot vállalt, amikor a hazugság és megtévesztés elméleti és kutatási területét választotta könyve témájául. A hazugsággal foglalkozó tengernyi irodalmat nem lehet háromszáz oldalban leírni, számos más útvonalat is választhatott volna a szerző erre a célra. Összességében azonban érthető és követhető a szerző szándéka a hazugság és megtévesztés bemutatására, az általa felvázolt úton biztos alapismereteket szerezhetünk a hazugság és a megtévesztés témakörében.

IRODALOM

- PARK, LEVINE ET. AL. (2002): How people really detect lies. *Communication Monographs*, 69., 144–157.
- EKMAN, P., O'SULLIVAN, M. (1991): Who can catch a liar? *American Psychologist*, 46., 913–920.